

- [2] T.A. Patenkova "Reading newspapers in English" Moscow, Publishing house MNEPU 2001 p.35
- [3] Komisarov VN, "Theory and Practice of Translation" М.: Enlightenment 1980. с. 56-57
- [4] The newspaper "Daily Worker" September 1961
- [5] V.N. Komisarov, "Theory and practice of translation" М.: Enlightenment, 1980s. 56-70
- [6] Komisarov VN, "Theory and practice of translation" М.: Education 1980s. 74-80
- [7] Levitskaya TR, AM Fiterman "Theory and practice of translation from English into Russian" Publishing house of literature in foreign languages. Moscow 1963 p.9
- [8] T.A. Patenkova "Reading newspapers in English" Moscow, Publishing house MNEPU 2001 p.35
- [9] Komisarov VN, "Theory and practice of translation" Moscow: Prosvjashchenie 1980. p. 56-57
- [10] The newspaper "Daily Worker" September 1961
- [11] V.N. Komisarov, "Theory and practice of translation", Moscow: Prosvjashchenie 1980 p. 56-70
- [12] Komisarov VN, "Theory and practice of translation" – М.: Prosveshchenie 1980 p. 74-80

МРНТИ 16.31.02

З.Садырбаева

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының
ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан

ӨЗГЕ ТІЛДЕГІ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АТАУЛАРДЫ ЖАҢА ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІНДЕ ЖАЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Дүниежүзілік саяси картаны құрастыру барысында өзге тілді географиялық атауларды игерудің кейбір тиімді жолдары біршама қарастырылды. Шеттілдік ономастикалық атаулар мемлекеттік басқару орындарында, халықаралық іс-қағаздарында, дипломатиялық, халықаралық қатынас, әлемдік ақпараттық кеңістікте, мектеп оқулықтарында берілетіндіктен, жаңа қазақ әліпбиінде қазақ тілінің заңдылықтары негізгі басшылыққа алынды. «Дүниежүзілік саяси картаға» енген географиялық атаулар енді. «Өзге тілді географиялық атаулар анықтамалығы» және мемлекет астаналары атаулары, елді мекен атаулары, әлемдегі негізгі ірі физика-географиялық нысан атаулары: гидрографиялық атаулар және орографиялық нысан атаулары қамтылды.

Тірек сөздер: саяси карта, тау, өзен, көл, географиялық атаулар, ономастикалық атаулар, жер-су атаулары, транспозиция, елді мекен

З.Садырбаева

научный сотрудник Института языкознания имени А. Байтұрсынұлы,
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ НАПИСАНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ В НОВОМ КАЗАХСКОМ АЛФАВИТЕ

Аннотация. При составлении всемирной политической карты были рассмотрены некоторые эффективные пути освоения иноязычных географических названий. В связи с тем, что иноязычные ономастические названия представлены в местах государственного управления, международных делах, дипломатических, международных отношениях, в мировом информационном пространстве, в школьных учебниках, в новом казахском алфавите основным ориентиром стали закономерности казахского языка.

Ключевые слова: политическая карта, гора, речные, озеро, географические названия, ономастические названия, топонимы, транспозиция, населенный пункт

Z.Sadyrbaeva

Researcher of the Institute of Linguistics named after A. Baitursynov,
Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF WRITING FOREIGN-LANGUAGE GEOGRAPHICAL NAMES IN THE NEW KAZAKH ALPHABET

Annotation. When compiling the world political map, some effective ways of mastering foreign-language geographical names were considered. Due to the fact that foreign-language onomastic names are represented in places of state administration, international affairs, diplomatic, international relations, in the world information space, in school textbooks, the laws of the Kazakh language become the main reference point in the new Kazakh alphabet.

Keywords: political map, mountain, river, lake, geographical names, onomastic names, land and water names, transposition, locality

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты 2020 жылы жүзеге асырған «Латынграфикалы жаңа ұлттық әліпби негізінде қазақ жазуын жаңғыртудың ғылыми-лингвистикалық базасын әзірлеу» атты іргелі зерттеу

бағдарламасы аясында елді мекен, қала атаулары, ірі физика-географиялық атаулары, атап айтқанда мұхит, тау, өзен, көл, аралдар т.б. шеттілдік географиялық нысан атауларының анықтамалығы әзірленді. Анықтамалықты әзірлеу барысында осы атауларды жазуда бірқатар мәселелер туындады.

Дүниежүзілік саяси картаны құрастыру барысында өзге тілді географиялық атауларды игерудің кейбір тиімді жолдары біршама қарастырылды. Шеттілдік ономастикалық атаулар мемлекеттік басқару орындарында, халықаралық іс-қағаздарында, дипломатиялық, халықаралық қатынас, әлемдік ақпараттық кеңістікте, мектеп оқулықтарында берілетіндіктен, жаңа қазақ әліпбиінде қазақ тілінің заңдылықтары негізгі басшылыққа алынды.

Дүниежүзінің саяси картасы тарихи кезеңдерде ұдайы өзгеріске түсуде. Оған әртүрлі факторлар ықпал етеді. Осы кезге дейін кейбір мемлекет, өзге тілдегі қала, елді мекен атауларының тіліміздің заңдылығына сай ыңғайластырып жазуы, айтылуы қалыптасып келе жатқан нұсқасында берілді. Мысалы, Ресей, Мәскеу, Петербор, Венгрия – Мажарстан, Германия – Алмания, Грузия – Гүржістан, Тюмень – Түмен т.б. болып жазылды. Сондай-ақ араб тектес *аль, эль, эд, эз, эр, эт, эс, эш* артикльдерімен жазылатын қала атаулары қазақ тілінің айтылу, жазылу ерекшеліктеріне бейімделіп, сәйкесінше *әл, әд, әз, әр, әт, әс, әш* болып таңбаланды. Сондай-ақ жаңа жазумен таңбаланған атаулар халықаралық келісімшарттарда, дипломатиялық қатынастарда, БАҚ құралдарында, отандық және шетелдік түрлі ақпараттық көздерде, жалпы ауқымды коммуникативтік кеңістіктегі айналымға түседі. Сонымен қатар жаңа әліпбиде жазу қай негізге сүйенеді дегенде мұндай ережеде шет мемлекеттердегі физика-географиялық атаулардың, мемлекет атаулары мен елді мекен, қала атауларының карталарда, ғылыми әдебиеттер мен анықтамалықтар, туристік және басқа да басылымдар мен бұқаралық ақпарат көздерінде, ресми құжаттарда, ісқағаздарда т.б. мәтіндердегі жазылу нормасын қамтиды. Өйткені қандай да алыс-жақын мемлекет атауы, әлем астаналарының атауы, өзге де жер-су атаулары алдымен ұлттық тіліміздің заңдылығына, ішкі нормаларына сай төл әріптерімізбен таңбалануы тиіс. Сондықтан шетел атауларын жаңа қазақ әліпбиінде қазақ тілінің заңдылықтары негізгі басшылыққа алынды.

Араб тіліндегі қала атауларындағы *әл* артикльін айтылуын, жазылуын қазақ тіліне икемдеп, жақындатып, *әл* деп транслитерацияладық, мысалы:

Эль-Айн, қ. (Тунис) – *Ál-Ain*, қ. (Túnis); түпнұсқасы: Эль-Айн (араб. العین [æl 'ʕajɪn] — «родник»)

Эль-Авамия, қ. (Сауд Арабиясы) – *Ál-Avamia*, қ. (Saýd Arabiasy); түпнұсқасы: Эль-Авамия (араб. العوامية)

Эль-Баб, қ. (Сирия) – *Ál-Bab*, қ. (Síría); түпнұсқасы: Эль-Баб (араб. الباب)

Эль-Бадаи, қ. (Сауд Арабиясы) – *Ál-Badaí*, қ. (Saúd Arabiasy); түпнұсқасы: *Al Badai*

Айн-эль-Араб, қ. (Сирия) – *Ain-ál-Arab*, қ. (Síría); түпнұсқасы: (араб. *العرب ء ین* / курд. *Kobanî*)

Эль-Варданин, қ. (Тунис) – *Ál-Vardanin*, қ. (Túnis); түпнұсқасы: Эль-Варданин (*Ouerdanine*)

Эль-Вейн, қ. (Сауд Арабиясы) – *Ál-Vein*, қ. (Saúd Arabiasy); түпнұсқасы: Густав Эльвейн - *Gustav Oelwein* - Википедия

Эль-Джубайль, қ. (Сауд Арабиясы) – *Ál-Júbail*, қ. (Saúd Arabiasy); түпнұсқасы: Әл-Джубайль қаласы (Сауд Арабия)

Эль-Джумум, қ. (Сауд Арабиясы) – *Ál-Júmým*, қ. (Saúd Arabiasy); түпнұсқасы: Аль-Джумум • Мекка, (әл-Джумум)

Өзгетілдегі географиялық атаулардағы Х мен Г әріптерінің алмасуы. Бұл әдіс – транспозиция деп аталады. Транспозиция әдісі – сөздің бір сөз табынан екінші сөз табына ауысуы немесе аудармада біртүлдік форманы екіншісінің функциясында қолданылуы. Демек екі тілге де ортақ этимологиясы бар сөздердің онимикалық қорынан өз мәдениеті мен тіліне жақын атауды пайдалануы.

Болжам бойынша, бұл Никон реформаларынан кейін украин бурсасында оқыған діни қызметкерлердің орталық Ресейге келуіне байланысты. Латын тілінде ұқсас дыбыс *h* әрпімен белгіленді. Бұл *Ch* дыбысымен белгіленген *X* дыбысынан мүлдем өзгеше болды. Неміс тілінде *h* және *ch* дыбыстары да әртүрлі болды. Осыдан үш жүз жыл бұрын дәстүр неміс, содан кейін француз және ағылшын тілдерін орыс тіліне белгілеу дәстүрі пайда болды, сондықтан бізде *Heinrich Heine* емес, Генрих Гейне болды.

Генрих Гейне – *Genrĭh Geine*; түпнұсқасы: нем. *Heinrich Heine*

Галифакс (елді мекен) – *Halıfaks*; түпнұсқасы: англ. *Halifax*

Гамбург (елді мекен) – *Hambúrg*; түпнұсқасы: нем. *Hamburg* [*ˈhambʊʁk*]

Гильменд (өзен, ауғ.) – *Gilmend*; түпнұсқасы: Хильменд (Ауған тілінде)

Гурон (көл, АҚШ) – *Húron*; түпнұсқасы: англ. *Lake Huron*

Голливуд, қ. (АҚШ) – *Hollivúđ*; түпнұсқасы: англ. *Hollywood*

Гонолулу, қ. (АҚШ) – *Honolýlú*; түпнұсқасы: англ. и гав. *Honolulu*

Гонконг, қ. – *Gonkong*; түпнұсқасы: англ. *Hong Kong* (иер. трад. 香港 特別行政區)

Гиссар, қ. (Тәжікстан) – *Hissar*; түпнұсқасы: тадж. *Ҳисор*

Гуменне, қ. (Словакия) – *Gýmenne*, қ. (Slovakia); түпнұсқасы: словацк. *Humenné*, русин. иукр. *Гуменненем*. *Номенау*, венг. *Homonna*, уст. рус. *Гумённое*

Гекла, ж-тау (Исландия) – *Hekla*, *j-taú* (Islandia); түпнұсқасы: исл. *Hekla*

Дж тіркесінің алмасуы. Сондай-ақ Кеңес дәуірі кезеңінде *жс* әрпінен басталатын көптеген атаулар *джс* қосарланған дифтонг әрпі арқылы жазылатын.

Джс тіркесі – қазақ тілінің фонетикалық жүйесіне мүлдем жат құбылыс. Сондықтан *джс* дифтонгы мен кездесетін экзонимдер жалаң *жс* әрпімен таңбаланды. Өйткені ағылшын тілінде де *J* (ж) әрпімен таңбаланған: Мәселен: Джабалпур – Жабалпур, Джадо – Жадо, Джайпур – Жайпур, Джибути – Jibúti, Абиджан – Abíjan, Абуджа – Abúja, Анкоридж – Ankoríj т.б.

Абуджа – Abúja; түпнұсқасы: (англ. Abuja, йоруба Abùjá)

Аджана – Ajana; түпнұсқасы: Западная Австралия – Ajana

Анкоридж–Ankoríj; түпнұсқасы: Анкоридж (Anchorage) – крупнейший город Аляски.

Әл-Джауф – Ál-Jaúf; түпнұсқасы: Эль-Джауф (араб. الجوف)

Джабалпур – Jabalpur; түпнұсқасы: (хинди जबलपुर, англ. Jabalpur)

Джамби – Jambi; түпнұсқасы: (индон. Jambi)

Джаяпура – Jaíarúga; түпнұсқасы: (индон. Jayapura) – Индонезиядағы қала атауы

Джеймстаун – Jeimstaún; түпнұсқасы: (англ. Jamestown)

Летбридж – Letbríj; түпнұсқасы: (англ. Lethbridge)

Лос-Анджелес – Los-Anjeles; түпнұсқасы: англ. Los Angeles, исп. Los Ángeles

Джидда/Жидда, Джизан/Жизан, Шарджа/Шаржы, Эль-Джауф/Әл-Жауф, Эль-Ваджх/Әл-Важх, Умм-Ладж/Умм-Ладж, Джабаль-эз-Занна/Жабал-эз-Занна, ал Лос-Анджелес сынды атауларды Лос-Анджелес деп жазса болады. Бұл ережеде ешқандай қайшылық жоқ, өз тіліміздің айтылу заңдылығына сәйкестендіріп жазған жөн. Алайда қос *д* әрпі бар *джс* дорфограммасы кездескен жағдайда бір *д* әрпімен *джс* әріп тіркесі жазылады: Адждабия Додж-Сити, ал кейде мағынасына қарай *джс* сақталып жазылады,

Көптеген өзге тілді географиялық атауларды транслитерациялауға, аударуға, тіліміздің заңдылығына сындырып жазу сынды емлелік мәселелерді ғылыми тұрғыдан шешу үшін арнайы ереже аса қажет екендігі анықталып отыр. Алдыңғы уақытта латын графикасына негізделген жаңа қазақ әліпбиінің соңғы нұсқасы қабылданғаннан кейін, арнайы ереже жасалғаннан кейін бұл Анықтамалықты болашақта жетілдіре түсу мақсаты қойылып отыр.

Анықтамалықты құрастыру барысында өзге тілді географиялық атауларды қазақ тілінің заңдылықтарына игеріп жазуға бола ма деген мақсатпен сол атаулардың түпнұсқа жазылуына зерттеу жасалды. Яғни ол атаудың мағынасы және ағылшын тіліне қай тілден енген, сол түпнегіз тілде қалай жазылған, қандай тілдік элементтерден жасалған деген сауалдарға жауап іздеп, нақтыланып отырды.

Бұл жұмыс әлі жалғасады, арнайы ереже әзірленгеннен кейін нақтыланатын болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] «Дүниежүзінің саяси картасы» / ҚР Ұлттық картографиялық-геодезиялық қоры. 2014 ж.
- [2] <https://geo.koltyrin.ru/test.php>
- [3] Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. –Москва: 1988. -192 с.
- [4] ГОСТ 7.79-2000 (Система транслитерации с русского языка на английский). М.: 2000.

МРНТИ16.31.41

Л.Ж. Мұсалы¹, З.А. Досжан²

¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ профессоры м.а., филология ғылымдарының кандидаты, Алматы қ., Қазақстан

²әл-Фараби атындағы Қазақ ҰУ-дың 2-курс магистранты Алматы қ., Қазақстан

ПРОЗА АУДАРМАСЫНЫҢ БАЛАМАЛЫҒЫ (М. ӘУЕЗОВТЫҢ «ҚИЛЫ ЗАМАН» ПОВЕСІНІҢ ОРЫС ТІЛІНДЕГІ ТӘРЖІМАСЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аннотация. Мақалада аударма баламалығы жайлы қазақ, орыс және шет ел ғалымдарының бұл түсінікке берген зерттеулері мен анықтамалары қарастырылады. Сонымен қатар, М.Әуезовтің «Қилы заман» повесінің орыс тіліне аудармашы А.Пантиелев жасаған көркем аудармасымен сәйкестігі қарастырылады. Мақаланың мақсаты шығарманың өзге тілдерде жеткізілу сапасын талдау болып табылады. Ұлы жазушы М.Әуезовтің шығармалары зерттеліп, талданып жүргенімен, оның өзге тілдегі тәржімалары жете қарастырылмай келеді, осы тұрғыдан да мақала тақырыбы өзекті болып отыр. Сондай-ақ, зерттеуімізде түпнұсқа мазмұнының эстетикалық әсерін жеткізу мәселелері, тарихымыздағы шынайы оқиға желісіне негізделген «Қилы заман» повесінің көркем шындығының, стильдік ерекшелігінің, мазмұн бірлігінің орыс тіліне аударудағы мәселелері қарастырылады.

Аударма теориясындағы маңызды ұғымның бірі – баламалылық және оның түрлері. Түпнұсқа мәтін мен тәржіма мәтіннің бір-біріне сәйкестігін, түпнұсқа бөліктерінің тәржімадағы дұрыс баламаларын анықтау бүгінгі таңда қазақ аударматану ғылымы және көркем тәржіма тарихы және практикасы тұрғысынан маңызды болып табылады.

Тірек сөздер: аударма баламалығы, аударматану, проза аудармасы, көркем аударма, мағына дәлдігі.